

Chantal Mouffe

DEN POPULISTISKE UTFORDRINGEN

I lengre tid har det fra flere hold blitt advart mot faren for populisme, gjerne fremstilt som en «perversjon av demokratiet». Etter seieren til Brexit'erne i Storbritannia og Trumps uventede suksess i USA, har fordømmelsen blitt mer og mer høylytt. Visse representanter for establishment har tilsynelatende begynt å bekymre seg for at de har oversett det potensiale av sosial misnøye som finnes og som de inntil nå har oversett. Vi blir forfulgt av alarmistiske uttalelser om at populismen må bekjempes fordi den er en alvorlig trussel mot demokratiet. De tror at en demonisering av populismen og frykten for at «fascismen» skal vende tilbake, vil være nok til å hindre at partier og bevegelser som stiller spørsmål ved den nyliberale konsensus, skal vokse frem.

Det er viktig at vi møter dette anti-populistiske hysteriet ved å undersøke hva som ligger bak de seinere årenes fremvekst av «populistiske» bevegelser. Det er av avgjørende betydning at vi gjør en grundig analyse av tilstanden til våre demokratier slik at vi kan få en forestilling om hvordan vi kan styrke de demokratiske institusjonene mot de farene de står overfor. Disse farene er reelle, men de er et resultat av at de partiene som fremstiller seg selv som «demokratiske» har oppgitt de prinsippene for folkelig suverenitet og likhet som er grunnleggende for demokratisk politikk. Med fremveksten av nyliberalismen er disse prinsippene blitt redusert til zombie-kategorier, og det er derfor våre samfunn nå har gått over i en «post-demokratisk» tilstand.

1.

Hva er det vi mer presist mener med «post-demokrati»? La oss begynne med å klargjøre betydningen av «demokrati». Som kjent stammer ordet demokrati etymologisk fra gresk demos/kratos, som betyr folkestyre. Dette er ikke et abstrakt prinsipp, men et prinsipp som får sin legitimitet gjennom utøvelse i spesifikke institusjoner. Når vi snakker om «demokrati» i europeisk sammenheng, så viser vi til en bestemt modell: en vestlig modell som er et resultat av hvordan det demokratiske ideal er nedfelt i en spesiell historisk sammenheng. Denne modellen – som er kjent under mange forskjellige navn: moderne demokrati, representativt demokrati, parlamentarisk demokrati, konstitusjonelt demokrati, liberalt demokrati, pluralistisk demokrati – tar opp i seg to forskjellige tradisjoner. På den ene siden politisk liberalisme, dvs. rettssikkerhet, maktfordeling og forsvar av individuell frihet. På den andre siden den demokratiske tradisjonen med likhet og folkelig suverenitet. I motsetning

til hva som ofte hevdes, er det ingen nødvendig forbindelse mellom disse to tradisjonene, bare en historisk tilfeldig sammenkobling som, slik C.B. MacPherson har vist, skjedde på 1800 tallet ved den felles kamp liberalere og demokrater førte mot absoluttistiske regimer.

Noen forfattere, som Carl Schmitt¹, hevder at denne sammenkoblingen, som er opprinnelsen til parlamentarisk demokrati, skapte et ikke-levedyktig regime, siden liberalisme står mot demokrati og demokrati står mot liberalisme. Andre sier som Jürgen Habermas at prinsippene om frihet og likhet har en felles opprinnelse. Schmitt påpeker, helt sikkert med rette, at det er en motsetning mellom den liberale måten å uttrykke likhetsidealer på, som postulerer universell gyldighet med referanse til «menneskeheten», og den demokratiske måten å uttrykke de samme idealene på, som krever at vi snakker om et folk og en avgrensning mellom «vi» og «de». Men jeg tror han tar feil når han sier at denne konflikten har en iboende motsigelse som uvegerlig må føre til det pluralistiske liberale demokratiet sin selvdestruksjon.²

Den demokratiske logikken, å konstruere et folk som bygger på en egalitær praksis, er nødvendig for å definere et demos og for å motarbeide tendensen i den liberale samtalen til abstrakt universalisme. Men dens tilknytning til liberal logikk gjør det mulig å utfordre formene for eksklusjon som ligger i den politiske praksis å forutbestemme folket som skal regjere. Demokratisk liberal politikk består av en vedvarende forhandlingsprosess omkring denne grunnleggende spenningen. Denne spenningen, som kommer til uttrykk politisk langs skillet mellom høyre- og venstreside, kan bare dempes midlertidig ved en pragmatisk forhandling mellom de politiske kreftene som er involvert. Disse forhandlingene vil alltid etablere et hegemoni for en av dem. Går vi tilbake i historien til det pluralistiske liberale demokrati, finner vi at noen ganger er det den liberale logikken som vinner, andre ganger er det den demokratiske. Likevel var begge tankegangene fortsatt aktive, og det er hele tiden en mulighet³ for en agonistisk forhandling mellom høyre- og venstresiden, knyttet til det liberal-demokratiske regime.

2.

Hvis den nåværende tilstanden kan karakteriseres som «post-demokrati», er det fordi de demokratiske verdiene i de seinere årene er svekket av etableringen av det nyliberale hegemoni og fordi den grunnleggende spenningen mellom demokrati og liberalisme er borte, og de kamparenaene hvor forskjellige samfunnsprosjekt kunne bryne seg, finnes heller ikke lenger. På den politiske arena er denne utviklingen kommet til syne gjennom det jeg i *Om det politiske* har foreslått å kalle for «post-politikk», med referanse til at den politiske avgrensningen mellom høyre- og venstreside begynner å bli utydelig.⁴ Denne betegnelsen viser til den enigheten som er

etablert mellom sentrum-høyre og sentrum-venstre partiene om at det ikke finns noe alternativ til neoliberal globalisme.

Under påskudd av at «modernisering» er påtvunget oss av globaliseringen, har de sosialdemokratiske partiene akseptert å bli diktert av finanskapitalen med de begrensningene den gir for statlig inngripen i fordelingspolitikken. Rollen til parlamentene og til de institusjonene som gir borgerne anledning til å påvirke politiske avgjørelser, ble drastisk redusert, og borgerne er blitt fratatt sine muligheter til å utøve sine demokratiske rettigheter. Valgene, som står mellom tradisjonelle regjeringspartier, gir ikke lenger mulighet for å velge mellom reelle alternativer. Politikk er blitt et teknisk spørsmål om hvordan man skal administrere den etablerte orden, et område som er forbeholdt eksperter. Det eneste som post-politikken tillater, er en veksling av makten mellom to partier, et sentrum-venstre og et sentrum-høyre. Alle som protesterer mot denne «sentrums-enigheten» oppfattes som «ekstremister» og blir beskrevet som «populister». Folkelig suverenitet er blitt erklært gammeldags, og demokrati består nå bare av den liberale bestanddelen. På denne måter er en av den demokratiske idéens grunnpilarer blitt undergravd: folkestyre. Riktignok snakker man fortsatt om «demokrati», men bare i betydningen at vi har frie valg og forsvarer menneskerettighetene.

Disse forandringene på det politiske plan har funnet sted i sammenheng med en ny form for kapitalismestyling, hvor finanskapitalen inntar en sentral plass. Med finansialiseringen av økonomien fulgte det en kraftig utvidelse av finanssektoren på bekostning av den produktive økonomien. Som følge av den samlede virkningen av deindustrialisering, oppmuntring til tekniske fremskritt og relokalisering av virksomhet til land hvor arbeidskraften er billigere, er mange arbeidsplasser gått tapt. Privatiserings- og dereguleringspolitikken har også bidratt til at vi har en konstant fare for overskudd på arbeidskraft, og arbeiderne befinner seg i en stadig vanskeligere situasjon. Hvis man til dette føyer virkningen av innstrammingspolitikken som ble innført etter 2008 krisen, forstår man grunnen til de eksponentielt stigende inntektsulikhetene vi har vært vitne til i flere europeiske land, særlig de i sør. Disse ulikhetene gjelder ikke bare for arbeiderklassen, men også for en stor del av middelklassen som har opplevd økende fattigdom og stadig mer usikre og midlertidige arbeidskontrakter (prekarisering). De sosialdemokratiske partiene har fulgt villig med på denne utviklingen og har mange steder til og med spilt en avgjørende rolle i gjennomføringen av en nyliberal politikk. Dette har bidratt til at den andre grunnpilaren til det demokratiske ideal – inntektsutjevning – også har blitt fjernet fra den liberal-demokratiske debatten. Det som nå dominerer er en individualistisk liberal visjon som hyller konsumentens samfunnet og den frihet markedet tilbyr.

3.

Resultatet av det nyliberale hegemoniet var at det ga grunnlag, både sosio-økonomisk og politisk, for et virkelig oligarkisk styresett. Det er nettopp denne «oligarkiseringen» av de europeiske samfunnene som er grunnen til de høyre-populistiske partienes suksess. Faktisk er disse partiene ofte de eneste som kritiserer oligarkiseringen og som lover å gi tilbake til folk den makten som er blitt beslaglagt av eliten, og å forsvare dem mot globaliseringen. Hvis vi oversetter de sosiale problemene til en etnisk kode, så ser vi i mange land at kravene fra de delene av folket som ble ignorert av sentrumpartiene, ble uttrykt gjennom et fremmedfiendtlig vokabular fordi de var uforenlige med det nyliberale prosjektet. De sosialdemokratiske partiene, fanget i sine post-politiske dogmer og bare motvillig vil innrømme sine feil, nekter å anerkjenne at mange av disse kravene er legitime demokratiske krav som krever et progressivt svar. Derfor forstår de ikke kjernen i den populistiske utfordringen.

For å ta utfordringen på alvor, er det nødvendig å forkaste den forenklete mediaversjonen som sier at populisme er rein demagogi. Det analytiske perspektivet utviklet av Ernesto Laclau gir oss viktige teoretiske verktøy til å behandle dette spørsmålet.⁵ Han definerer populisme som en måte å bygge det politiske, som består av å etablere en politisk grense som skiller samfunnet i to leire, hvor «underdog» blir mobilisert mot «de som har makten». Dette er avgjørende viktig når vi forsøker å skape et nytt subjekt for kollektiv aksjon – folket – som er i stand til å forandre en sosial orden som oppleves som urettferdig. Det er ikke en ideologi, og kan ikke sies å inneholde et spesielt program. Det er heller ikke et politisk styresett. Det er en måte å drive politikk på som kan komme til uttrykk på forskjellige måter avhengig av tid og sted og er forenlig med mange forskjellige institusjonelle former. Populisme refererer til folkelig suverenitet og til byggingen av et demos som er grunnleggende for demokratiet. Det er nettopp denne dimensjonen som har blitt forkastet av det nyliberale hegemoniet, og det er derfor kampen mot post-demokratiet krever en populistisk politisk inngripen.

4.

Det «populistiske øyeblikket» vi er vitne til gir oss muligheten til å definere en politisk grense som gjør oss i stand til å gjenskape den agonistiske spenningen som er typisk for demokratiet. Faktisk er det slik at mange høyre-populistiske partier allerede gjør det, og at det kan forklare deres fremgang i det siste. Styrken ved høyrepopulismen kan forklares nettopp ved at den i mange land var i stand til å trekke en grense og konstruere et folk i den hensikt å oversette til politikk de ulike formene for motstand til oligarkiseringen som det nyliberale hegemoniet har frembragt. Dens appell er særlig tydelig innen arbeiderklassen, men den er også på fremmarsj innen den delen

av middelklassen som er berørt av de nye maktstrukturene knyttet til den nyliberale globaliseringen.

Dessverre har ikke reaksjonen så langt, fra de progressive kreftene, vært særlig tilfredsstillende. De har blitt påvirket av diskusjonen i de styrende partiene, som diskvalifiserer populismen i den hensikt å beholde makten. De fortsetter å forfekte tradisjonell politisk strategi, som er lite egnet til å takle den dype legitimitetskrisen som plager de liberal-demokratiske regimene. Denne krisen er uttrykk for svært forskjellige behov som ikke kan uttrykkes langs en tradisjonell høyre/venstre akse. Ulik de kampene som var karakteristiske for fordismen⁶, da vi hadde en arbeiderklasse som forsvarte sine spesifikke interesser, så har motstanden i den post-fordistiske kapitalismen på mange måter utviklet seg utenfor den produktive sektor.⁷ Kravene svarer ikke lenger til de sosiale kategoriene definert i sosiologiske termer og til deres plass i den sosiale strukturen. Mange av kravene berører spørsmål knyttet til livskvalitet og går på tvers av kategoriene. Kravene knyttet til kampen mot sexismen, rasisme og andre former for undertrykkelse har også blitt stadig viktigere. For å kunne uttrykke slike ulike krav i en kollektiv vilje, er ikke den tradisjonelle høyre/venstre aksene lenger brukelig. Å samle disse forskjellige kampene krever at vi danner en synergi mellom sosiale bevegelser og partier i den hensikt å konstruere et «folk», og til dette trenger vi en populistisk akse.

Dette betyr ikke at motsetningen høyre/venstre ikke lenger er relevant, men den må uttrykkes på en annen måte, med referanse til hvilken populisme det gjelder og hvilke «samsvarskjeder» som konstruerer «folket». Forstått som en politisk kategori, er folket alltid et resultat av en diskurs, og det «vi» det innbefatter kan konstrueres på forskjellig vis, avhengig av dets enkelte bestanddeler og hvordan «de» som konfronterer folket, er definert. Dette er et viktig skille mellom høyre-populisme – slik som Marine Le Pens som konstruerer et folk bestående av «sanne nasjonalister» og ekskluderer immigranter som blir forvist til «de» sammen med «anti-nasjonale» deler av eliten – og en progressiv venstre-populisme.⁸ Den siste er i Frankrike representert ved Jean-Luc Mélenchon, som har en breiere oppfatning av «vi», bestående av immigranter, miljøbevegelse og LHBT grupper, og som definerer «de» som de kreftene som arbeider for sosial ulikhet. I det første tilfellet står vi overfor en autoritær populisme som har til hensikt å innskrenke demokratiet, mens vi i det andre tilfellet har å gjøre med en populisme som tar sikte på å utvide og radikaliserer demokratiet.

5.

I tillegg til hvordan begrepet folket er konstruert, så har vi et annet viktig spørsmål vi må ta i betraktning for å kunne skille mellom ulike former for populisme: måten forholdet mellom folket og maktthaverne oppfattes på.

Kollektive identiteter krever alltid et skille mellom vi/de, men på det politiske plan indikerer dette skillet at det finns en antagonisme, dvs. en konflikt som ikke har en rasjonell løsning. Denne antagonismen kan imidlertid komme til uttrykk på forskjellig vis. Det kan ha form av en venn/fiende konflikt hvor målet er å fjerne «de» for å danne en helt ny orden. Den franske revolusjonen er et tilfelle av slik «antagonistisk» populisme. Konflikten kan også foregå i en «agonistisk» form, hvor «de» ikke blir sett på som fiender, men som en motstander man vil bekjempe med demokratiske midler. For at en populistisk bevegelse skal være forenlig med et pluralistisk demokrati, må konflikten være agonistisk. En agonistisk populisme går ikke inn for en total forkastelse av de eksisterende institusjonene. Hensikten er ikke å ødelegge de liberal-demokratiske institusjonene, men å dekonstruere den helhet av elementer som utgjør den hegemoniske orden, og å etablere et nytt hegemoni.

En venstrepopulisme som er tilpasset den europeiske situasjonen, må være en «radikal reformisme» som har som mål å gjenskape og fordype demokratiet. Det er en kamp som føres som en strid om posisjoner innen institusjonene, i den hensikt å omforme dem.⁹ En kamp som ganske sikkert vil kreve store institusjonelle endringer slik at folkets vilje fritt kan komme til uttrykk, men disse endringene fremstår ikke som en radikal utfordring for de demokratiske institusjonene. Vi snakker ikke om å gjøre slutt på det representative demokratiet, men om å styrke de institusjonene som gir stemme til folket. Det er en form for «plebeisk republikanisme» som er vokst ut fra den demokratiske grenen av den republikanske tradisjonen, som har Machiavelli som sin forgjenger.¹⁰

Dagens krise skyldes at våre institusjoner ikke er tilstrekkelig representative, ikke at de bygger på representasjon som sådan. Løsningen er ikke å avskaffe de representative institusjonene og erstatte dem med et «direkte» demokrati, slik noen hevder. Som jeg har understreket i *Agonistics*¹¹: i et demokratisk samfunn som anerkjenner at det hele tiden og overalt kan oppstå uløselige konflikter, og hvor pluralisme ikke oppfattes på en harmonisk og anti-politisk måte, der vil representative institusjoner - som gir form til samfunnsinndelingen - spille en avgjørende rolle fordi de tillater en institusjonalisering av konfliktdimensjonen. En slik rolle kan bare bli oppfylt gjennom tilstedeværelsen av en agonistisk konflikt. Det sentrale problemet i post-demokratiet er fraværet av slike agonistiske konflikter og borgernes manglende evne til å velge reelle alternativer. Det er grunnen til at spørsmålet om politiske skiller er avgjørende.

Jeg er overbevist om at i de nærmeste årene fremover vil de politiske konfliktene dreie seg omkring en høyre-/venstrepopulistisk akse, og det vil være avgjørende viktig at progressive krefter forstår betydningen av å involvere seg i den kampen. Skal vi skape en venstrepopulistisk bevegelse, må politikk visualiseres på en måte som anerkjenner dens «partisan»-karakter. Vi må legge til side det rasjonalistiske perspektivet som dominerer den liberal-

demokratiske politiske tenkningen og anerkjenne betydningen av fellesymboler (det jeg kaller «følelser») for å skape en kollektiv identitet. Det er bare ved å bygge opp et annet folk, en kollektiv vilje som resultat av en mobilisering av følelser til forsvar for likhet og sosial rettferd, at det vil være mulig å bekjempe den fremmedfiendtlige politikken høyre-populismen fører.

Ved å skape nye politiske grenser peker det «populistiske øyeblikk» vi ser i Europa for tiden på en «tilbakekomst av det politiske». En tilbakekomst som kan åpne for autoritære løsninger – gjennom regimer som svekker de liberal demokratiske institusjonene – men som også kan lede til en ny bekreftelse og fordypning av demokratiske verdier. Alt vil avhenge av hva slags populisme som går seirende ut av kampen mot post-politikken og post-demokratiet.

Oversatt fra engelsk av Anton Hellesøy

NOTER

- 1) Carl Schmitt (1888-1985). Tysk jurist og medlem av Nazi-partiet fra 1933 til 1945. Han skrev i 1927 *Begrepet om det politiske* (norsk oversettelse Oslo 2007), der han hevdet at det hører til politikken vesen å trekke skillet mellom venn og fiende, som er å oppfatte som «konkrete og eksistensielle» begreper, for eksempel statsborgere kontra ikke-statsborgere. «Alle politiske begreper (har) en polemisk betydning. Fremfor alt har bruken av ordet 'politisk' selv en polemisk karakter» (*Begrepet om det politiske*, s 46). – *Red.anm.*
- 2) I boka *Det demokratiske paradoks* foreslår jeg å se på uttrykket for disse, i siste instans uforenlige, tradisjonene som en slags paradoksal konfigurasjon, som definerer det originale ved liberalt demokrati og som garanterer dets pluralistiske karakter. Se Chantal Mouffe, *The Democratic Paradox*, Verso, 2000
- 3) «Agonistisk» viser til agonisme, et filosofisk perspektiv på politikk som vektlegger viktigheten av konflikt. Forsøk på å eliminere konflikt fra politikken vil ha negative konsekvenser. Ifølge Mouffe må politikk involvere uenigheter som folk ikke synes det er nok å «være enige om å være uenige» om. Ekte politisk pluralisme må tillate ulike posisjoner som er genuint uforenlige med hverandre. Se Mouffes utlegning og referanse til boka *Agonistics* på slutten av denne artikkelen. – *Red.anm.*
- 4) Chantal Mouffe, *On the Political*, Abingdon, 2005. (Norsk oversettelse: *Om det politiske*, Cappelen Damm, 2015. – *Red.anm.*)
- 5) Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, London: Verso, 2005.
- 6) *Fordisme* viser til prinsipper for kapitalistisk bedrifts- og arbeidsorganisering som Ford Motor Company i USA var en pionér for. Det kjennetegnes av store integrerte foretak, med høy grad av sentralisering, standardisering og spesialisering rettet inn mot masseproduksjon og massekonsumpsjon. – *Red.anm.*
- 7) *Post-fordisme* er en videreutvikling av fordismen. Her er det ikke lenger spesialisering som er i fokus, men fleksibiliteten, noe som undergraver arbeidernes kollektive (selv-)organisering ved at store deler av produksjonen

settes ut til underleverandører. I kombinasjon med nyliberal globalisering utøves dermed et konstant press på lønns-, pensjons- og arbeidsvilkår. – *Red.anm.*

- 8) Se Chantal Mouffe, *For a Left Populism*, Verso, 2019.
- 9) Uttrykket «strid om posisjoner» synes å vise tilbake til den italienske kommunisten Antonio Gramsci's (1891–1937) skille mellom posisjonskrig og bevegelseskrig. Se særlig hans *Prison Notebooks*, utgitt av Q. Hoare og G. Novell Smith, London 1971, bl.a. s. 237-239. Anvendt på det politiske området betyr bevegelseskrig en krig bestående av direkte angrep med sikte på full overvinnelse av fienden. Posisjonskrig innebærer å utkjempes en politisk strid innfor visse institusjonelle rammer og regler. Ett eksempel, som Gramsci var opptatt av, er overgangen fra perioden etter den russiske revolusjon, hvor venstresida gjorde flere offensive forsøk på makterobring i land som Tyskland, Finland og Ungarn, til en periode hvor venstresida led tilbakeslag og kom på defensiven. Denne overgangen tilsvarte Lenins anbefaling i 1920 om å inngå samarbeid og enhetsfront med de sosialdemokratiske partiene og å delta i parlamentarisk arbeid i Vest-Europa. – *Red.anm.*
- 10) Niccoló Machiavelli (1469-1527), av mange ansett som grunnlegger av moderne statsvitenskap og, i verket *Discorsi*, av teori om republikanisme. Se norsk utgivelse *Discorsi; Om Fyrster*, Adlibris, 2013. – *Red.anm.*
- 11) Chantal Mouffe, *Agonistics: Thinking The World Politically*, Verso, 2013.